

YUNUS EMRE DİVAN'INDA İLAHİ KİTAPLARA BAKIŞ*

İbrahim Ethem AYDIN**

ÖZ

Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın ilk ve önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Yunus Emre (1240-1321), siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerle çalkantılı bir dönem olan XIII. ve XIV. yy'da Anadolu'da yaşamıştır. İnsan merkezli bir felsefeyi benimseyen Yunus Emre'ye göre dinin temel hedefi insan gönlünü mutlu etmektir. Onun insandan kastı sadece Müslümanlar değil, dini, dili, rengi ve ırkı fark etmeksizin bütün insanlardır. Bu felsefenin ana çizgilerini Yunus Emre Divanı'nda da görmek mümkündür. Bu eserde İslami-tasavvufî anlayışı, Türk üslubu içinde sunan Yunus'un asıl hedefi insan-ı kâmil ahlakını oluşturmaktır. Ona göre bu ahlaki geliştirmek çeşitli aşamalardan ve makamlardan geçmekle gerçekleşebilir. Divan'da dört ilahi kitaptan bahsedilmekte ve her bir ilahi kitap bir manevî mertebe ve makama işaret etmektedir. Yunus "dört kitap" tabirine tasavvufî bir anlam yüklemektedir. "Dört kitaptan" kasıt, geleneksel İslam inancındaki genel kabule uygun olarak Musa'ya indirilen Tevrat, Davud'a indirilen Zebur, İsa'ya indirilen İncil ve Muhammed'e indirilen Kur'an-ı Kerim'dir. Bunlar arasında en çok zikredilen kitap Kur'an'dır. Yunus'a göre "dört kitap"taki derin manalar bilgi ve tefsir okumakla değil, aşk ile elde edilebilir. O, insanı Allah'ın yeryüzündeki tecellisi olarak görmekte ve bu yüzden insanı kâinatın gayesi olarak tasavvur etmektedir. Öyleyse ilahi yolculukta yükselmek ve hakikate ulaşmak Allah'ın namazgâhı olarak kabul edilen insan gönlünün kazanılmasıyla mümkündür. Dini hayatın esası da bu anlayışa dayanmaktadır. Dört kitabın ortak hedefi de bu hakikate ulaşmada yol göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre Divanı, dört ilahi kitap, tasavvuf, insan-ı kâmil, ilahi aşk.

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Dr., Öğretmen, MEB, Elazığ M. Koloğlu Anadolu Lisesi, Elazığ, ethemaydin47@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org//0000-0002-9879-2549>

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/12/2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 13/12/2021

THE VIEW TO THE DIVINE BOOKS IN YUNUS EMRE'S DIVAN

ABSTRACT

Yunus Emre (1240-1321), who is considered as one of the first and important representatives of religious-Sufi Turkish literature, lived in the Anatolia of XIII and XIVth century which was a turbulent period for political, social and economic reasons. According to Yunus Emre, who adopts a human-centered philosophy, the main goal of religion is to make the human heart happy. What he means by human is not only Muslims, but also all people, regardless of religion, language, color or race. It is also possible to see the main lines of this philosophy in Yunus Emre Divan, which is the subject of our study. The main goal of Yunus, who presents the Islamic-mystical understanding in the Turkish style in this work, is to create the morality of the perfect human being. With respect to him, developing this morality can be achieved by going through various stages and positions. Four divine books are mentioned in the Divan, and each divine book points to a spiritual level and rank. The "four books" mean the Torah sent down to Moses, the Psalms sent down to David, the Bible sent down to Jesus, and the Qur'an sent down to Muhammad in accordance with the general acceptance of the traditional Islamic faith. Among them, the Qur'an is the most mentioned book. According to Yunus, the deep meanings in the "four books" can be achieved not the knowledge and by reading exegesis, but by love. He sees man as the manifestation of God on earth, and therefore he envisions man as the purpose of the universe. Therefore, in order to rise in the divine journey and reach the divine truth, it is necessary to win the human heart, which is considered the place of worship of Allah. The essence of religious life is also based on this understanding. The common goal of the four books is to guide in reaching this truth.

Keywords: Yunus Emre Divanı, the four divine books, sufism, perfect human being, divine love.

1. GİRİŞ

Türk Tasavvuf Edebiyatında ayrı bir yeri olan mutasavvıf şairlerden Yunus Emre (1240-1321), XIII. yüzyılın son yarısı ve XIV. yüzyılın başlarında Orta Anadolu'da yaşamıştır. Bu dönemde 1243 Köseadağ Savaşından sonra Moğolların hakimiyeti altına giren Anadolu büyük kargaşa ve kaos içine girmiştir. Böyle bir atmosfer içinde Anadolu'nun yerel Türkçe'siyle evrensel değerleri ustalıkla dile getiren Yunus, sadece Anadolu'da yaşam Müslüman Türk toplumuna değil, bütün insanlığa hitap etmiştir. Bu yönüyle Türk-İslam medeniyet tarihinde bir mihenk taşı olmuştur. Gölpınarlı'nın ifadesiyle Yunus'un

sanatındaki sır en karmaşık şeyleri bile halk diliyle rahatça anlatmasında yatar. O tasavvufla gelişen müzahamalı, insani ve ileri bir dünya görüşüyle sanatını halkın faydasına ve hizmetine verdiği için halkın ifade tarzını benimsemiştir. O içinde yaşadığı toplumunun sıradan bir ferdi gibi konuşmuş ve yazmıştır. Dolayısıyla onun için yalnızca “bir halk şairi” sıfatını kullanmak yetmez, “O halkın şairidir” demek daha münasip bir tanım olmaktadır¹. Yunus, şiir yoluyla fıkhi ve teolojik söylemin dışına çıkarak Tanrı'nın varlığını kalb ile tecrübe etme imkan ve kabiliyetini elde eden Türk sufilerin başında gelmektedir. Bir tasavvuf ehli şair hasletiyile en cezbedici imgeleri kullanarak ruhun en yüksek mertebelerine hitap etmeye çalışmıştır².

Bu çalışmanın amacı Yunus Emre'nin Dîvan adlı eserinde ilahî kitaplar veya diğer bir ifadeyle “Dört Kitap” kavramını nasıl değerlendirdiğini göz önüne sermektir. Bu bağlamda zikredilen eser hakkında kısaca bilgi vermekte fayda vardır. Divan, Yunus Emre'yi adeta ölümsüzleştiren şiirlerin, ilahilerin, nutuk ve nefeslerin toplandığı eserdir. Yunus Emre Divanı çok sevilmiş, çok okunmuş ve bunun tabii neticesi olarak çok sayıda nüshaları yazılmıştır³. Yunus Emre Divanı XVI. ve XV. yüzyıllardaki yaygın tasavvufi şiirinin bir tür koleksiyonu olarak kabul edilebilir⁴. Bu eser Yunus Emre daha hayattayken tanınmaya başlansa da şu anda onun yaşadığı zamanda yazılmış bir yazma mevcut değildir. Birçok nüshası içinde en eskilerinin XIV. yüzyıla kadar geriye gittiği tahmin edilmektedir. Mesela, bilinen yazmaların en eskisi 203 şiirden müteşekkil Fatih Nüshası XIV. yüzyıla aittir. Yine 182 şiirden oluşan **Raif Yelkenci Nüshası** ve 98 şiirin mevcut olduğu **Ritter Nüshası** XIV. yüzyılda istinsah edilmişlerdir. **Yahya Efendi Nüshasında** 302 şiir vardır ve XVI. yüzyılda istinsah edilmiştir. 219 şiirden ibaret olan **Nuruosmaniye Nüshası** ise 1540 tarihinde istinsah

¹ Abdalbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre (Hayatı, Sanatı, Şiirleri)* (İstanbul: Varlık Yay., 1975), 14.

² William C. Chittick, *Sufism A Beginner's Guide* (Oxford: Oneworld Publishing, 2000), 34.

³ Nihad S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I* (İstanbul: MEB Basımevi, 1983), 334.

⁴ A.C.S. Peacock, *Islam, Literature And Society in Mongol Anatolia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 158.

edilmiştir. Bir de bunların dışında daha sonraki dönemlerde istinsah edilen Bursa, Hacı Bektaş ve Karaman gibi “Yunus” mahlaslı başka şairlerin şiirlerinin de karıştığı Divan nüshaları mevcuttur⁵.

Anadolu’da XI. yüzyıldan itibaren yerleşen Türklerin lisânı Batı Türkçesidir. Oğuz veya Türkmençe adı verilen lehçe Anadolu’nun yerli lisanı haline gelmiştir. Yunus Emre Divanındaki şiirler, Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmıştır. Yunus, XIII. yüzyılda Anadolu sahasında Oğuz Türklerinin konuşup yazdığı yazı dilinin en inemli temsilcisi olmuştur⁶. O, Divan’daki şiirlerin bir kısmını aruz ve aruzun çeşitli vezinleriyle terennüm ederken, bir kısmı da hece vezni ile söylemiştir. İlahilerin çoğu hece vezni ile yazılmıştır. Divandaki ilahilerin şekil yapısı tam olarak çözülmemekle birlikte, Banarlı’ya göre bu manzumelerde şekil, umumiyetle, “Türk dördlükleriyle tertiplenen milli nazım şeklidir. Birçok ilahilerde dördlüklerin son mısralarının bir nakarat mısrası halinde aynen tekrarlanması da, bu şiirlerin bestelenerek terennüm edilmesi an’anesine uygundur. Divan’da gazel şekliyle söylenmiş şiirler ve mesnevi biçiminde manzumeler de vardır”⁷. Köprülü’ye göre, “Yûnus Emre Divânında Acemlerin mesnevi ve gazel tarzına tesadûf edilse de daha çok murabba’, veyâ musammat da diyebileceğimiz eski koşma şekline rast gelmektedir. Bu itibarla Köprülü, Yunus’un en güzel mamzumelerini koşma şekliyle tanzim ettiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla Yunus’un halk edebiyatının en eski ve en yaygın şekli olan olan koşmayı tercih etmesi, Acemlerin murabba ve musammatına taklit etmesinden değil, halk edebiyatının kuvvetli tesiri altında olmasından kaynaklanmaktadır”⁸. Şüphesiz Yunus milli bir şairdir ve umumiyetle milli şairlerin sadece heceyle ve koşma şeklinde yazabileceği inancı yaygındır. Ancak bu inanç tüm şairler ve şiirler için geçerli değildir. Dolayısıyla ilahilerin koşma şeklinde yazılmış olduğunu söylemek zorlama bir iddia olarak görülebilir. Buradan

⁵ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay./1280., 1990), 48; Mustafa Tatçı, “Yunus Emre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/603.

⁶ Faruk K. Timurtaş, *Yunus Emre Divanı* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eserler, 1972), 35; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976), 231; Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 66.

⁷ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, 334

⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 300

hareketle Timurtaş, Yunus Divanı'ndaki şiirlerin geneli “gazel-kaside şeklinde ve çoğu defa musammat tarzında mısra ortaları kafiyeli yazıldığını” belirtmektedir⁹. Tatçı da bu görüşe katılmakta ve bunu en isabetli karar olarak nitelemektedir. Yunus Emre şiirlerinin nazım türü ise genel kanaate göre ilahi ve nutuktur. Bir bakıma Divan'daki şiirler gözönünde bulundurularak Yunus Emre'nin, Türk edebiyat tarihinde gazel, kaside, nutuk, ilahî veya nefes şairi olarak tanındığı söylenebilir. O, Türk dilini aruza ciddi bir şekilde adapte eden ve ilk defa millî şiir şeklini gazel ve mesneviye yaklaştıran ilk şair olmuştur¹⁰. Yunus Emre'nin kullandığı motifler doğadan ve klasik sufi şiirinden gelmektedir. Genel olarak Allah, İnsan, ilahi aşk ve hayatın geçiciliği temalarına yoğunlaşmıştır¹¹. Tasavvuf tarihi içinde işlenen konuları ele aldığı için aslında hiç de yeni sayılmayan mevzuları işleyen Yunus, Divan'ında din ve dinlerle ilgili kavramlar, itikadi meseleler, ahiret ile ilgili mefhumlar, ibadet ile ilgili temel esaslar, bazı önemli ahlaki unsurlar, bazı dini şahsiyetler, tasavvufî mertebeler ve kavramlar, vahdet-i vücûd ve tevhid meselesi, gönül, aşk, cân, akıl, nefis, rûh gibi tasavvufî mevzular, mürşid, derviş, mürid, vâsıl, pîr, baba, degâh, irşâd, ikrâr, zikir, semâ gibi tarikat ile ilgili kavramlar ve bazı mutasavvıflardan söz etmektedir. Bütün bu mevzuları incelemek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu araştırmanın odak noktası ise M. Tatçı'nın hazırlayıp neşrettiği “Yunus Emre Divanı”nı esas alarak, ilahi kitapların tek tek geçtiği beyitleri tespit etmek, eserde ilahi kitapların hangi tür içeriklerle işlendiğini tahlil etmek ve böylece ilahi kitapların nasıl ele alındığını değerlendirmektir.

1. YUNUS EMRE DİVANINDA KİTAP KAVRAMI

Yunus'un ilgilendiği veya ele aldığı tüm kavramlarda olduğu gibi “kitap” kavramını da tam manasıyla anlamak için unutulmaması gereken en önemli husus Yunus'un bir Türk-İslam muatsavvıfı oluşudur. O, İslam dininin inceliklerine vakıf olmuş bir sufüdür. Onun ruhunu ve aklını dolduran temel unsur İslam, şahsiyetini yoğuran unsur ise tasavvufi

⁹ Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, 38.

¹⁰ Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 62-63.

¹¹ Mark Soileau, “Yunus Emre”, *Encyclopedia of Islam*, Ed. Juan E. Campo, (New York: Fact On Files Press, 2009), 717.

hayattır¹². Buna binaen Yunus'un tasavvufa dayalı bir ahlak anlayışı geliştirdiğini söylemek mümkündür. Onun neşrettiği tasavvufi ahlak, herşeyden önce herkesi Kur'an ve Hadis'e uymaya, şeriat esaslarının tümüne riayet etmeyi gerekli görmektedir. Çünkü tariakatin usulü esası şeriattır¹³. Dolayısıyla Yunus Emre hangi açıdan incelenirse incelenin doğru neticelere ulaşmak için bu noktanın akıldan çıkarılmaması gerektiği bilinmelidir.

Yunus Emre Divanı'nda tekil ve çoğul isim veya zamir olarak türevleriyle birlikte toplamda 38 yerde geçen kitap kavramı çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bir Kura'an mümini olan Yunus, İslam kültüründe yerleşik olan kitap kavramının genel çerçevesini kabullenmiştir. İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim penceresinden bakıldığında kitap kavramıyla farklı anlamlar kastedildiği anlaşılmaktadır. "Temel bir kavram olarak kitap Kur'an'da 250'den fazla yerde geçmektedir. Kur'an'ın kitapla ilgili verileri incelendiğinde genel anlamıyla vahiy olduğu söylenebilir. İlk peygamberden son peygambere kadar hepsinin aldığı vahiyler bir kitap oluşturur. Kitapların anası Allah katındadır. Kitapların anasından peygamberlere gelmiş olan parçaların bir kısmı ayrıca kitap oluşturur. Bunlar Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'an'dır. Kitabın ikinci anlamı doğrudan Kur'an ile ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle son Peygamber'e gelmiş bulunan vahiyler toplamı olan Kur'an'a "kitap" denir. Kitap, Kur'an'ın adlarından biridir. Üçüncü anlamda bütün kâinat ve onun içindeki varlık ve oluş bütünüyle bir kitap oluşturmaktadır. Bir diğer anlam ise insan ile ilgilidir. Kur'an insanın kendisini de bir kitap olarak sunmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'a göre insanın önüne, okunmak üzere konan üç temel kitap vardır. Kainat kitabı, vahiy kitabı (Kur'an) ve insanın bizzat kendisi..."¹⁴.

Yunus'un yerine göre kitapla ilgili bu Kur'anî anlamların tümünü benimsediğini söylemek mümkündür. Bir İslam mutasavvıfı olarak bazen kitaptan vahiyi kastetmektedir, bazen kâinat bazen de insan kitabına dikkat çekmektedir. Özellikle insanı merkeze koyan humanist

¹² Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 69.

¹³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 301.

¹⁴ Yaşar N. Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları* (İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1999), 308-309.

yaklaşımıyla bireyin bir kitap olarak kendisini okumasını aşk ve sevgi yoluyla gerçekleştireceğine inanmaktadır. Gerçekten Türk hümanist geleneğinin Yunus tarafından en iyi şekilde temsil edildiği söylenebilir. Onun şiiri Anadolu Türk-İslam hümanizminin özünü sunmaktadır¹⁵. Yunus'ta kainat kitabının da gayesi insandır. Çünkü insan yeryüzünde Allah'ın tecellisidir. Dinin esas hedefi, insan gönlünün mutlu ve memnun hale getirilmesidir. İnsanı da kurtaracak şey sevgi ve aşktır. Aşk bütün eksikleri, gedikleri, acıları ortadan kaldıran bir iksirdir¹⁶. Aslında kitap ister vahiy olan Kur'an olsun, ister insanın kendisi olsun öz itibarıyla aşkı anlatır. Çünkü aşktan başka okunacak bir şey de yoktur:

‘İlim hod göz hicâbıdır dünyâ âhret hisâbıdır

Kitâb hod ‘ışk kitâbıdır bu okunan varak nedür (37/4)

Bu beyitte görüldüğü üzere Yunus ilahî aşkı işlemektedir. Kitabın özelliği ve önemi de bu aşkı anlatmasına dayanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle kitaptan kasıt aslında aşktır. Tasavvufî düşüncede alemin özü insandır. İnsan ise Allah'ı ancak aşk ve sevgi yoluyla anlayabilir. Şüphesiz ilim insanın kendini tanımasına yardımcı olur. İlim insanın gözündeki perdeyi kaldırdıkça insan hakikati daha kolay görecektir. İnsan kendini tanıdıkkça Allah'tan bir şeyler taşıdığıının farkına varacaktır.

Yunus, bir başka beyitinde (339/2) ise “İlm-i Kitap” bilgisiyle Allah'ın iradesi dışında birşeyin gerçekleşemeyeceğini anladığını belirtmektedir. “İlm-i Kitap”tan maksat Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden her türlü delil olabileceği gibi “Kelam” veya “Tefsir” ilimleri de olabilir. Geleneksel İslam kültüründe “Kur'an” yerine “Kitap” isminin kullanılması çok yaygındır. Dolayısıyla “ilm-i kitap” tabiri kullanılarak Kur'an'ın ayetlerini bütün boyutlarıyla araştıran bu iki ilim dalı kastedilmiş olabilir. Yunus, İlm-i kitabın verileri ve alemdeki gözlemleriyle hareket ettiğinde bir sonuca varmaktadır: Herşey Allah'ındır ve herşey onun iradesi içinde işlemektedir:

¹⁵ Talat S. Halman, *A Millennium of Turkish Literature (A Concise History)* (New York: Syracuse University Press, 2011), 16; Daisaku Ikeda, *A New Humanism* (London: I.B. Tauris Press, 2010), 24.

¹⁶ Yaşar N. Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, (İstanbul, Yeni Boyut Yay., 1995), 133-134.

Gezdüm cümle ‘âlemi ‘Arş u Levh ü Kalem’i
‘İlm-i kitâbı dahı delîl beyân içinde (339/2)

Bu beyyitte Yunus bütün alemini, alemin en son noktası olan Arş’ı gezip dolaştığını ve böylece alemin işleyişini kavradığını ifade etmektedir. Alemdeki herşey Allah’ın varlığını ve birliğini beyan etmektedir. “Levh ü kalem” ifadesindeki “Levh” Kur’an’ın Buruc Suresi 21. ve 22. ayette geçer: “Hakikatte O, çok yüce Kur’andır! Korunmuş bir levhada/Levh-i Mahfuzda’dır.” Kaleminden kasıt bu levhayı yazan ilahi kalemdir. Kalem suresinin ilk ayetinde buna işaret edilir: “Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına”. “Levh ü Kalem” tamlamasını bu iki ayete dayandıran Yunus’a göre levh Allah’ın ilmi, kalem de onu görünür hale getiren Allah’ın iradesini simgeler. Alemdeki her iş ve oluş o ilahi kalem tarafından korunmuş levhaya yazılır. Bu işleyişin üstünde başka bir güç ve kudret yoktur. Herşey Allah’ın iradesi ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla “ilm-i kitab”ın uğraşı da bu hakikatı ortaya koymaktır.

2. YUNUS EMRE DİVANI’NDA DÖRT İLAHÎ KİTAP

Araştırmamızın bu kısmında “Dört Kitap” kavramını ve ilahi kitapların Divan’da kullanım şekli tek tek irdelemeye çalışacağız. Divandaki kullanıma uygun olarak Tevrat’ı, Zebur’u ve İncil’i ayrı bir başlık, Kur’an’ı da ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

2.1. Dört Kitap

Divan’da toplamda 9 yerde geçen “dört kitap” tabiri İslam’ın genel teamüllerine ve kabullerine uyan bir anlayışla zikredilmektedir. İslam inancındaki genel anlayışa göre “Dört Kitap”tan kasıt Musa’ya indirilen Tevrat, Davud’a indirilen Zebur, İsa’ya indirilen İncil ve Muhammed’e indirilen Kur’an-ı Kerim’dir. Bununla birlikte bir İslam mutasavvıfı olan Yunus “dört kitab” tabirine mistik boyutlar katarak tasavvufî anlamlar ve semboller yüklemektedir. Dört kitabın her biri bir tevhid makamına işaret eder. Klasik ifade ile mutasavvıflar tevhid makamlarını dört merhalede yaşamaktadırlar. Bu makamlar “isimler tevhidi, fiiller tevhidi, sıfatlar tevhidi, zat tevhidi” şeklinde adlandırılmaktadır¹⁷. İncil isimler tevhidinde, Zebur fiiller tevhidinde, Tevrat

¹⁷ Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 222.

sıfatlar tevhidinde, Kur'an ise Zat tevhidinde delalet eder. Kur'an zat aleminden tecelli eden bir kitaptır. Aşağıdaki beyitinde görüleceği üzere “Dört kitap” tamlaması “ulu hece” tabiri ile birlikte kullanılmıştır. Yunus’un “ulu hece” den maksadı, elif harfi olup bu da, Kur’an’a, Allah’a, kısaca tevhide işaretir¹⁸. Söz konusu beyitte yine ilahi aşk konusu işlenmiştir. Aşıkların asıl gayesi de zatî tevhidi yaşamaktır. Dört kitaba makam makam yükselerek tek bir ulu heceye ulaşır ki ondan da kasıt Kur’an’dır:

Dört kitâbun ma'nîsin okıdum tahsîl kıldım

‘İşka gelicek gördüm bir ulu heceyimiş (124/9)

Yunus için “dört kitap” tabirinin tevhid kavramıyla da ilgili olduğunu yukarıda belirttik. O, tevhidi tasavvufun en temel mefhumları arasında yer alan “vahdet-i vücûdçu” bir daire içinde değerlendirmektedir. Yunus Emre de pek çok İslam mutasavvıfı gibi vahdet-i vücûd telakisini benimsemiştir. Divandaki bir çok beyitte bunu görmek mümkündür. İlk kez Muhyiddin Arabî (ölm. 1240) tarafından sistemleştirilen bu anlayış kısaca varlığın birliğine dayanan bir sufi doktrindir¹⁹. Bu doktrine göre alem, bir tek hakikat ve vücuttan ibarettir. Bütün mahlukat, Allah’tan zuhur etmiştir. Çokluk birin tecellisidir. Allah mutlak ve tek varlıktır. Ne varsa odur, ne varsa ondandır. Kainattaki varlık olarak ne varsa O’nun kendisidir. Görülen bütün eşya hep O’nun esmâ ve sıfatının tecellisinden ibarettir²⁰. Daha açık bir ifadeyle mevcudatı yok bilip vücudu onun zati nurunun tezahürü olarak kabul etmektir ki bu aynı zamanda zatî tevhittir. Görünen şeyler onun nurunun zuhur ve tecellisinden başka bir şey değildir²¹. Yunus’a göre işte bu tevhid sırrı dört kitapta toplanmış ve zati tevhid de elif ile sembolüze edilmiştir²². Dolayısıyla yüzeysel bir okumayla elifin sırrına varılamaz:

¹⁸ Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 87.

¹⁹ J. Spencer Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam* (Oxford: The Clarendon Press, 1971), 58.

²⁰ Mahir İz, *Tasavvuf* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 142; Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 220.

²¹ Ahmet Kırkkılıç, *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1996), 158.

²² Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 98.

Dört kitâbun ma'nîsi bellüdür bir elifde

Sen elif dîrsün hoca ma'nîsi ne dimekdür (91/4)

Yunus için “dört kitap” elifi, elif de zati tevhidi işaret ediyorsa, bu durumda aşık için yapılacak şey artık bellidir: Aşık, dört kitabın temel manasını bir elifte yakalamışsa, eliften başka bir kelam söylememelidir. “Bâ didürmen siz bana bâ diyicek azaram” (171/3). diyen Yunus zati tevhidin dışına çıkmamayı amaçlamıştır. Çünkü elif, tevhidi temsil ederken “bâ” ise kesreti yani çokluğu sembolüze etmektedir. Kesret (çokluk) alanındaki ayrı-gayrı şeyler de vahdetin tecellisidir. Bu yüzden bütün insanlara ve varlıklara aynı şekilde yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü çokluk bir noktaya gelindiğinde tektir. O halde çoklukta elifi yani tevhidi idrak etmekle dört kitap tamamıyla anlaşılabilir:

Sen seni ne sanursan ayruga da anı san

Dört kitâbun ma'nîsi budur eger varısa (299/6)

Görüldüğü üzere dört kitabı anlamak aslında çok zor ve karmaşık bir işlem değildir. Kitapları anlamanın en kesin ve sağlam yolu aşktır. O halde dört kitap, tefsir okumakla, şerh etmekle anlaşılabilir. Dolayısıyla onu tefsir etmeye çalışanlar dört kitabın içindeki sırı ulaşamazlar, temel mesajını anlayamazlar. Dahası Yunus, dört kitabı tefsir etmenin bir tür isyan, tefsir işlemini yapanın da bir nevi asi olduğunu söylemektedir. İşin sırrı aşk ile bilinirse, kitabı tefsir etmede ısrarcı olmak işin özüne aykırılığı arzettiğinden dolayı bir çeşit isyandan başka bir şey değildir:

Dört kitâbı şerh iden bulmadı 'ışka çâre

Ne begler ne sultânlar ne müderris ne kâdî (371/2)

Dört kitâbı şerh iden 'âsîdür hakîkatde

Zirâ tefsîr okuyup ma'nîsin bilmediler (38/5).

Yunus beylerin, sultanların, müderrislerin ve kadıların işin sırrı olan aşka vakıf olmadıkları için dört kitap üzerinde tefsir ve şerh ile uğraşmalarını beyhude bir çaba olarak görmektedir. Ancak aşkın sırrını çözen, aşk ile sarhoş olan, aşkın şarkısını söyleyen hanendeler dört kitabı okumadan aşka düşmüşler, aşkın lezzetine varmışlar. Bunu sayesinde öğrenmeleri gereken dersleri ezelden beri öğrenmişler. Yunus kendisini de o hanenendelerden biri olarak görmektedir:

Dört kitâbı okumadın ayırıp seçmek olmadın

Ezberledüm sebakımı bu 'ışkı hânendeyidüm (169/7)

Yunus'a göre "dört kitap" gökten yani Allah katından indirilmiştir. Allah'a varmak ilahî aşkı ifade ediyorsa dört kitabı tam olarak anlamanın yolu onu sıradan bir şekilde defalarca okumaktan değil, aşkla ve aşkın ehli olan dervişleri sevmekle ve erenlere yüz çevirmeden onlarla hemhal olmakla gerçekleşebilir. Çünkü derviş ve erenlerin uğraşı hakiki aşka ulaşmaktır. Hakiki aşk yani ilahî aşkın da somut belirişi maşukun (Allah) cemalini görmektir. Ancak bu aşkı tatmayan Allah'ın cemalini göremez:

Gökden inen dört kitâbı günde bin kez okursan

Va'llâh dîdâr görmeyesin sevmezisen dervîşleri (374/8)

Gökden inen dört kitâbı günde bin kez okursan

Erenlere münkirisen dîdâr ırak sende yana (10/4)

Yunus, yukarıdaki iki beyitte de "dört kitap" ilgili bir hususa daha dikkat çekmektedir. O, "dört kitabın" gökten indirildiğini belirtmektedir. Bize göre dört kitabın insanoğuna ulaşma şekli için "gökten inen" nitelemesinin yapılması iki açıdan değerlendirilebilir. Birincisi, Yunus halkın içinde yaşayan bir halk ozanı olarak halkın düşünüş ve kavrayışını dile getirmiştir. Anadolu'nun müslüman Türk toplumunda yaygın olan inanç kitabın veya vahiyin gökten daha açık bir ifadeyle Allah'tan indirildiğidir. Dört kitap için kullanılan "gökten inen" nitelemesiyle Yunus içinde yaşadığı müslüman Türk toplumunun duygu ve düşüncesine adeta tercüman olmuştur. İkincisi ise İslam öncesi Türklerin inandığı tek tanrılı inanca dayanan Gök Tanrı inancının etkilerini yansıttığı öne sürebilir. Türkler, "Tengri", "Çalab" gibi terimlerle anılan tek bir Tanrıya inanmışlardır. Buna göre Gök Tanrı en yüce varlık olarak göklerde oturur ve tüm varlıklar için yaşamı oradan idame ettirmektedir. Tengri kelimesi hem gök hem de Tanrı anlamını içermektedir²³. Dahası, Yunus Emre Divanı'nda Allah ve Allah'ın muhtelif adları çok sık geçmekle beraber, bir çok kez Tanrı (Tengri) ve Çalab (Çalap) adı da kullanılmıştır. Ayrıca Yunus, Eski Türk inancından beri gelen cehennem karşılığı olarak

²³ Harun Güngör, *Türk Din Etnolojisi* (İstanbul: IQ Yayıncılık, 2012), 22.

“tamu”, cennet yerine de “uçmağ” kelimesini kullanmaya devam etmiştir²⁴. Dolayısıyla bütün delillerden yola çıkılarak, “dört kitap” ile ilgili yapılan “gökten inen” nitelemesinin bu eski geleneksel Türk inancının bir izi olarak görülebilir.

2.2. Tevrat, Zebur ve İncil

Yunus Emre Divanı’nda Tevrat ve Zebur sadece bir yerde, İncil ise üç yerde geçmektedir. Dört ilahi kitabın birlikte zikredildikleri bir tek beyit vardır. Kur’an için onun bir diğer ismi olan ve iyi ile kötü ve doğru ile yanlış arasındaki farkı gösteren şey anlamındaki Furkan sözcüğü kullanılmıştır:

Tevrât'ıla İncîli Zebûr'ıla Furkân'ı

Bunlardagı beyânı cümle vücûdda bulduk (133/6)

Bu beyitte insan-ı kamil olma yolunda her bir kitabın bir makamı temsil ettiği anlatılmaktadır. Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’an bir mertebeyi ifade etmektedir. Bütün mertebeleri hakkıyla geçen sufi, asıl hedef olan “insan-ı kâmil” mertebesine ulaşır. Tasavvuf düşüncesinde insanı zirvede temsil eden tipe “insan-ı kâmil” denmektedir. Peygamberin temsil ettiği değerleri taşıdığına inanılan mürşit, veli vs. tipler, mevzubahis olan insan-ı kâmil ile aynı varlık değerleridir. Tasavvuftaki insan-ı kamil esasen vahdet-i vücut düşüncesi etrafında şekillenmiştir. İslam tasavvufundaki “insan-ı kamil’in ilk ayırt edici özelliği onun bir külli ruh olarak tasavvur edilmesidir. Herşeyden önce o, normal insana göre daha üst bir toplayıcı ortamdır. Kamil insan, bütün insanları benliğinde toplar, diğer velilerde parçalar halinde bulunan hikmetleri kendinde birleştirir²⁵. Kamil insan olma yürüyüşünde olan aşık kişi, aşk ve sevgi yolunu takip edip merhaleden merhaleye geçerek asıl hedefine ulaşır. Bu itibar ile yukarıdaki beyitte Yunus, bu kitaplardaki ortak mesajın “insan-ı kamil” olmaya yönelik olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda dört kitabın kendi vücudunda olduğunu söylemektedir.

²⁴ Hikmet Tanyu, *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980), 122.

²⁵ Yaşar N. Öztürk, *Mevlâna ve İnsan* (İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1997), 53.

İncil, yukarıdaki beyitin dışında iki beyitte daha geçmektedir. Bir beyitte Yunus, gönlün, seyr esnasında “rûhban olup İncil'i okuduğundan” bahseder. Ruhban, kendisini maddeden tecrid eden kişi demektir. Yaşadığı ruhanî âlemden çıkmak istemediği için dünyevi şeylerle uğraşmaz²⁶. İbadet ve inziva için kendisini kilise ve manastıra kapatıp evlenmeyen rahip ve rahibeler için de bu isim kullanılır²⁷. İncil rûhban tarafından okunur. Gönül de seyr sırasında onlar gibi İncil okur. “Rûhban”ın gönül için benzetme unsuru olması tamamen mücerrettir. Zira gönül manen yükselebilir veya alçalabilir. Dolayısıyla ruhban, gönlün tevhid makamlarını yaşarken konaklayacağı bir menzil olarak tasavvur edilmektedir²⁸. Sözkonusu beyit şudur:

Bir dem varur mescidlere yüzün sürer anda yire

Bir dem varur deyre girer İncil okur ruhbân olur (49/10)

Divan'da İncil son olarak Kur'an ile birlikte kullanılmıştır. Yunus ilahî aşkı arayan bir aşık olarak öyle bir noktaya gelir ki İncil'in de Kur'an'ın da kendisi olduğunu söylemektedir. Seyr esnasında aşık için aşktan başka bir şey yoktur. Yunus'ta aşk adeta insanı nefisinden, bencilliklerinden kurtaran bir tapınma halidir²⁹. Esasında İncil ve Kur'an'ın da mesajı yalnızca aşktır. Hatta isim ve zat tevhidlerine işaret olan bu iki kitap aşktan başka bir şey değildirlir. Dolayısıyla fenafillah makamlarını yaşayan sâlik kendi sırrını İncil'de ve Kur'an'da gördüğünde iki kitabı da kendisi olarak görmektedir:

Gördüm gögün meleklerin her biri bir cünbişdedür

Hak Çalab'un zikrin ider İncil ü hem Kur'ân benem (177/5)

Yunus'un derin bir ilahî sırlar bilgisine ve monoteist inanç anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır³⁰. O, Tevrat, Zebur, İncil ve

²⁶ Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 217.

²⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2000), 897.

²⁸ Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 97.

²⁹ Sabahattin Eyuboğlu, *Yunus Emre* (İstanbul: Cem Yayınları, 1991), 31.

³⁰ Barbara Flemming, *Essays on Turkish Literature And History* (Boston: Brill Press, 2018), 268.

Kur'an ayırımı yapmadan dört kitabı aynı hedef ve yöntem noktasında birleştirebilmiştir. Onun hedefi insanı yüceleştirerek "insan-ı kamil" hale getirmek, yöntemi ise ilahi aşktır. Bu anlamda kitaplar arasında bir fark görmez; Tevrat'ın, Zebur'un, İncil'in hangi peygambere ve ümmette gönderildiğine bakmaz. Çünkü ona göre bütün kitaplar bir tek mesajı taşımaktadırlar. O mesaj da Tanrı'nın aşkına Tanrı'nın yarattığı insanı sevmek ve ona hizmet etmektir. Bununla birlikte "Kur'an benim" diyerek Kur'an-ı Kerim'e farklı bir misyon yüklediği de açıktır.

2. 3. Kur'an-ı Kerim

Yunus Emre Divanı'nda en fazla adı anılan ilahi kitap Kur'an'dır. Divan'da Kur'an sözcüğü toplamda 24 kez geçmektedir. Sıfat ve diğer isimler gibi türevleriyle daha fazla yerde zikredilmektedir. Yukarıda da anlatıldığı gibi sadece bir beyitte Furkan ismiyle Tevrat, Zebur ve İncil ile birlikte kullanılmıştır. Yalnızca bir beyitte de sadece İncil ile birlikte geçmektedir. Bunun dışındaki kullanımları mustakil şekildedir. Zati tevhide yani en yüksek mertebeyi temsil eden Kur'an hem aşkın hem de "insan-ı kamil" in son merhalesidir. Bu yüzden Yunus için Kur'an insanın; insan da Kur'an'ın hakikatıdır³¹. Bu husus, XX. yüzyıl İslam şairi ve düşünürü Muhammed İkbal'in (ölm. 1938) şiir ustalığıyla "Eğer mümin bir kalbin sahibi isen kendi içine bak ve Kur'an'a bak!" dizelerinde ifade bulmuştur³². Aşık insan, Kur'an'ı yansıtır, Kur'an da insanı. Bu yüzden Yunus "Kur'an benim" demektir:

Halk içinde dirlik düzen dört kitâbı togru yazan

Ag üstine kara dizen ol yazılan Kur'ân benim (193/8)

"Kur'an benim" ifadesi Divan'da üç yerde geçmektedir. İki kullanımın hangi şekil ve içerikte olduğunu yukarıda anlattık. Üçüncü kullanımını kainat, kainatın yaratıcısı ve Kur'an arasındaki bağı ortaya koymaya yöneliktir. Yeri göğü yaradan, bütün alemin de en yüksek noktası olan arşı ayakta tutan Yaratıcının, Kur'an'ın da sahibi olduğunu belirtmektedir. Yunus'un burada da kendisini, Yaratıcıyı ve Kur'an'ı tek bir dairenin içine koyarak vahdet-i vücudcu bir yaklaşım sergilediğini

³¹ Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 97.

³² Yaşar N. Öztürk, *Hallac-ı Mansur ve Eseri*, (İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1996), 223.

söylemek mümkündür. Tasavvufî anlayışta insan özü bakımından Allah ile birleşmektedir. Allah Vücut-u Mutlaktır, insanın da özüdür. İnsan Allah'tan ayrılmış bir parçadır, O'nun bir uzantısıdır. İnsan özünden ayrıldığından beri tekrar özüne dönme arayışı ve yürüyüşü içindedir. Vücut-u Mutlak'a yapılan manevi yolculuğa seyr-i süluk denir. Yolculuğun hedefi ve sonu fenafillah mertebesidir. Bu mertebede kul Allah'ta fani yani yok olur. Bu yok oluş aslında parça olan insanın özü olan Allah ile bütünleşmesidir³³. Bu manevi hal gerçekleştiğinde artık insan da Kur'an da aynı varlıkta, Vücut-u Mutlak olan Allah'ta birleşmişlerdir. Fenafillah mertebesine ulaşmak Vücut-u Mutlak olan Allah ulaşarak o vücutla bütünleşmek demettir. Dolayısıyla "Kuran benim" demekle parça-bütün ilişkisi içinde Allah ile bütünleşmeyi kastetmektedir:

Bu yiri gögi yaradan bu 'Arş'ı Kürs'i durudan

Bin bir adı vardır Yûnus ol sâhib-i Kur'ân benim (211/10)

Kur'an varlığın sırrını ifşa eden gerçeklerle doludur. Varlığın esrarı Kur'an ilmine hakkıyla vakıf olmak ile çözülebilir. Hem eşyaya hem de insana ait bilinmezlerin gün yüzüne çıkmasında Kur'an temel başucu kaynağıdır. Nitekim Kur'an benliğimizin derinliklerinde tanrısal sırların saklı bulunduğunu ve bizim bu sırları çözmemiz gerektiğini mütemadiyen ifade etmektedir. Bu sırlar biyolojik ve fizyolojik sırlar değildir. Kuran hem ruhsal dünyamızın hem de dış dünya ait sırların keşfine çağırılmaktadır³⁴. İnsana düşen görev bu çağrıya uyarak Kur'an ilmini öğrenmektir. Yunus, işte bu espiriyi şu beyitte şiir diliyle şöyle ifade etmektedir:

İy kendözini bilmeyen söz ma'nîsin anlamayan

Hak varlığın isterisen uş 'ilm ile Kur'ân'dadur (65/5)

Yunus'a göre insanoğlu için Kur'an bir rehberdir. Yunus, insanı farklı unsurları bünyesinde toplayan bir mikro alem olarak tasavvur etmektedir. O, Tanrı'yı insanlaştırmaz fakat insanı Tanrılaştırma yani

³³ Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions Of Islam* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1975), 123.

³⁴ Yaşar N. Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, (İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1998), 25.

ilahileştirme (yüceltme) yürüyüşüne koyma çabasıdır³⁵. Bu alemde en küçük varlıktan en büyüğüne insana tabidirler. Ay ve güneş bile insana boyun eğmektedirler. Çünkü insanın özü ve aslı Allah'tır. Özü ve aslı Yaratıcı kudret olduğu için insanın varlığı şüpheye dayanmaz, onun varlığı özü kadar gerçektir. O Allah'ın bir parçasıdır. Yunus "Aslum Hak'dur" diyerek bir anlamda varlığın özü olan Allah ile insanın özünü birleştirmektedir. Çünkü insan küçük görünen varlığıyla alemi temsil etmekte ve aşk yoluyla ruhen çıktığı yolculukta içinde yaşadığı maddi alemi aşmaktadır. Bu bağlamda kompleks bir yapıya sahip olan insan, en yüce duygularla en düşük güdülerini taşıyan; iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin, hayır ile şerrin barındığı hakiki bir varlıktır. İnsan, aslından yani Allah'tan ayrılmış, aslına dönüş yolculuğu başlamıştır. İnsanın hayatı adeta bir ayrılık macerasıdır. Yunus'a göre bu yolculuk bir aşk yolculuğudur. Aşık, aşk yoluyla maşuka kavuşacaktır. İşte böyle yolculukta insanın mürşidi yani rehberi Kur'an'dır. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi Yunus'a göre Kur'an bir bakıma aşkın ta kendisidir:

Kâf Tagı zerrem degül ay u güneş bana kul

Aslum Hak'dur şek degül mürşiddür Kur'ân bana (12/2)

Yunus'a göre Kur'an varlığın ve insanın sırrını ifşa eden hakikatlerden oluşuyorsa ve insanın aslından ayrılık yolculuğunda özüne dönüşün en hakki mürşid ise müslüman ümmet Kur'an yolundan ayrılmamalı, başka yönlere sapmamalıdır. Çünkü Kur'an yolu hak yol iken, onun dışındaki diğer yollar bid'atler ile doludur:

Gönül tolu zulmetdür işledüğü bid'atdür

Bu niçesi ümmetdür Kur'ân yolına girmez (115/4)

Yunus, Divan'da Kur'an ile gönül arasında sıkı bir bağ kurmaktadır. Ona göre gönülün dile getirdiği manevi ifadelerin kaynağı Kur'an'dır. Çünkü Kur'an'ın evi gönüldür: "Kur'ân kelâmum didi gönüle evüm didi" (57/3). Gönül tasavufî hayatın merkezini teşkil eden mefhumlardandır. Bütün bâtinî faaliyetler gönülde meydana gelir. Gönül (kalb, fuad, yürek) umumî kanaata göre Hakk'ın nazargâhı, batınî idrak

³⁵ Eyuboğlu, *Yunus Emre*, 38.

merkezidir. Gönül, Allah'ın tecelli ettiği yerdir³⁶. O halde, ilahi yolda ilerlemek, Allah'ın nazargahı olan insan gönlünüm kazanılmasıyla mümkün olur. Zaten dinin de asıl hedefi, insan gönlünün mutlu ve memnun hale getirilmesidir³⁷. İşte bu gerçeğin farkında olan Yunus, Kur'an ile halis gönlü özdeşleştirmektedir:

Halk içindir bu dil sözi gönüldedir dostun râzı

Gönül dosta söylediği ne dir ise Kur'an'ımış (121/3)

Gönül aşk ile taşınca mescid ve Kur'an'ı ikemetgah eder. Bu hal aşığın ilahi aşkı arayaşındaki yolculuğu esnasında gerçekleşir. Dolayısıyla Yunus gönül, aşk ve Kur'an arasında bir bağ olduğunu dile getirmektedir: “Bir dem gelür ki iy gönül mescidile Kur'an'dasın” (278/5). “Çünkü gönül; gerçeği gören göz, erdiren öz, samimiyet, ölümsüzlük, isabet ve aşktır. Gönül, Hakk'ın dinden ve insandan maksadıdır. Gönülden habersiz bir din hokkabazlık, oyalanma ve gaflettir.”³⁸ Bu yüzden de Kur'an'a göre Hakk'ın durağının “gönül” olduğu belirtilir. Gönülün en değerli yüzü aşk ile dolunca ortaya çıkar. Yunus bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Hak durağı gönülde âyâtı var Kur'an'da

'Arş'dan yukarı cânda 'ışk burcınun kulesi (378/9)

Bu beyitteki arş, ilahi kudretin zuhûr ettiği mahal, tecelli mekânı, Zat-ı İlahî'nin özellikleri anlamında düşünülmelidir Arş yukarı cânda aşk burcunun kulesi vardır. Yunus'a göre bunu ayet ile gösteren Kur'an olduğu için aşıklar Kur'an adına and içerler (219/2). “Aşıklar, Kur'an'ı ma'suk nakşından okurlar. Ma'suk nakşı ile, insan-ı kamilin manevi yüzü, yahut çokluk alemindeki tecelliler kasedilmiş olabilir”³⁹. Bu düşüncenin Yunus dilinde şiirsel ifadeyle söylenişi şöyledir:

Helâl kıldı ma'sûka 'aşık kendü kanını

Ma'sûk nakşından okur her 'aşık Kur'an'ını (391/1)

³⁶ Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 236-37.

³⁷ Yaşar N. Öztürk, *Tarîhi Boyunca Bektaşîlik* (İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1995), 133.

³⁸ Öztürk, *Mevlâna ve İnsan*, 146.

³⁹ Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 100.

Yunus, Divanı'nda bir beyitte "Kur'an İlmî"nden bahsetmektedir: "Gâyb işin kim bilür meger Kur'ân 'ilminden" (249/5). Burada zikredilen "Kur'an İlmî"nden kasıt "Kelam" veya "Tefsir" ilmi olabilir. "Sînesi tolu Kur'ân Osmân-ı Âffân kanı" (396/7) beyitindeki bu dize ile Hz. Osman'ın gönlünün Kur'an ile dolu olduğundan bahseder. Bu husus, Halife Osman'ın evinde Kur'ân okurken şehit edilmesine kinayedir. Aynı zamanda söz konusu beyitte insanların Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in (Ebubekir ile 'Ömer yüzlerinden nûr tamar) yüzündeki nûrun varlığı Kur'an okumaya, dinlemeye, onunla haşır neşir olmaya bağlanmıştır. Yunus, bir Kur'an ehli olduğu için okunan Kur'an'a kulak verip dinlenmesi gerektiğini belirtmektedir (88/6). Okunan Kur'an'a kulak verip, onun emir ve yasaklarına riayet edilmezse meydanın şeytanlara kalacağı uyarısında bulunur:

Okınan Kur'ân'a kulak tutulmaz

Şeytânlar semirdi kuvvetlü oldu (387/2)

Yunus'a göre, Kur'an, insanoglu için en önde giden mürşiddir. Özellikle de aşıkların yoldaşdır. Kur'nın rehberliği takip edilirse ödül cennet olur, Kur'an'ın yolundan sapılırsa cezası cehennem olur (333/3). İman ve Kur'an, insana son menzilde yoldaş olur (273/11). Kur'an, kulların tembel tembel oturmamalarını, tövbe etmelerini ve günahlardan sakınıp iyi ameller işlemelerini buyurmaktadır (137/8). Bu bağlamda, şeriatın koyduğu emir ve yasaklar insanların faydası içindir. Günahları yıkayıp temizleyen tek yol gösterici Kur'an'dır. Onun her bir hecesi adeta bir günahı defeder.

Evvel kapu şer'at emr ü nehyi bildürür

Yuya günâhlarını her bir Kur'ân hecesi (351/3)

Vahdet-i vücud anlayışını benimseyen Yunus bir çok kavram ve mevzuğu bu telakiye göre anlatmıştır. O, vahdet-i vücud telakisini Kur'an ve onu okuyan insan arasındaki ilişkeye de uygulamıştır. "Vahdet telakisi içinde, Kur'an okuyan ve okunan Kur'an ayrı şeyler değildir"⁴⁰. Yunus herşeyin, Yaraticısına ibadet etmek ve hamdetmek için yaratıldığını

⁴⁰ Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 100.

belirten Kur'an ayetlerini yorumlamıştır⁴¹. Vahdet-i vücud içinde kendinden geçen kişi, Kur'an'dan gelen sesi dinler. Herşey Allah'tan ve herşey O'dur ise Kur'an'ı okuyan da okunan Kur'an da aynıdır:

Sayru olmuş iniler Kur'ân ünini dinler

Kur'ân okıyan kendü kendü Kur'ân içinde (302/8)

Yunus tüm benliğiyle Kur'an'a tam bir bağlılık içindedir. Kendisini aşk yolunda maşuka yürüyen bir aşık olarak nitelemektedir. Bir kamil insan hüvviyetiyle adeta vahdet halini yaşamaktadır. Böyle bir tecrübeyi yaşayan insanların dünyaya gelişleri insanoğlunun huzuru, refahı ve saadeti için çok önemlidir. Böyle bir insan tipinin dünyadaki sayılarının fazla olmasını istemektedir. Çünkü vahdeti yaşayan bu türden aşık insan, ne zaman vücuda gelirse, o hep "Üstâdda Kur'an'dadır" (169/6)⁴². Yunus böylece kâmil insanın meşruiyetini ve ehliyetini de Kur'an'a bağlamaktadır.

Yunus, Divanı'nın bir beyitinde (313/11) Kur'an'da kabir azabının olduğundan bahseder. Ancak bu noktada şu hususun altını çizmek gerekmektedir: Dolaylı da olsa birkaç ayetin kabir azabına işaret ettiği düşünülse de Kur'an'da "kabir azabı" tabiri açık bir şekilde geçmemektedir. Bazı müffesirler Kur'an'daki En'âm/98, Tevbe/84, İbrahim/27, Ta-Hâ/124, Mü'min/46, Abese/21, Tekâsür/1-2 ve Mümtehine/13 gibi birkaç ayette kabir azabından bahsedildiğini ileri sürmüşlerdir. Ba ayetlerde her ne kadar "kabir" sözcüğü geçse de genelde "kabri başında da durma" (Tevbe/84), "Kabre sokma/kabire koyma" (Abese/21), "Kabir ziyareti" (Tekâsür/1-2) ve "kabirdakiler" (Mümtehine/13) şeklinde geçmektedir. Kabir azabının gerçek olduğuna Mü'min/46 (*Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı gün de: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun(denilecek)!*) istidlal edilmiştir. Fakat burada da "kabir azabı" tabiri geçmemektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in kabir azabıyla ilgili birçok hadisinin var olduğu bilinmektedir. İslam tarihinde müslüman kültür içinde oluşan kabir azabının var olduğuna yönelik genel teamül de esasen hadis külliyyatına dayanmaktadır. Bu kısa açıklamadan sonra İslam kültür ve medeniyeti

⁴¹ Schimmel, *Mystical Dimensions Of Islam*, 46.

⁴² Tatçı, *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*, 100.

içinde büyüyüp yetişen Yunus'un da geleneksel İslam inancına uyarak kabir azabına inandığını ve bunu da Kur'an'a isnat ettiğini söyleyebiliriz. Söz konusu beyitte Yunus, kabir azabından sakınılması gerektiğini belirtmektedir:

Unluk sinündür senün sakın gûr 'azâbından

Mustafâ böyle didi inanursan Kur'ân'a (313/11)

Görüldüğü üzere Yunus, Divan'da Kur'an'a en yüksek mertebeyi ve en önemli misyonu yüklemiştir. XIII. yüzyıl ve XIV. yüzyıl Müslüman-Türk Anadolu halkının zihniyetindeki geleneksel Kur'an algısını muhafaza ederken aynı zamanda onu toplumun önüne en sağlam müşid olarak koymuştur.

3. SONUÇ

Anadolu'nun Türk-İslam kültürel iklimi içinde yetişen Yunus Emre olgun bir mutasavvıf olarak hem içinde yaşadığı topluma hem de tüm insanlığa hitap edebilme kabiliyetini gösterebilmiştir. Onun ilahi kitaplara bakışı Anadolu'nun Türk-Müslüman kitlelerinin ordoksi İslam inancının izlerini taşımaktadır. Halk arasında "hak" olarak bilinen "dört kitap" tabirini halkın algıladığı şekilde anlamış ve halkın anlayacağı şekil de anlatabilmiştir. Yine hem eski Türk inancında hem de İslam geleneğinde kabul edildiği şekliyle ilahi mesajın göklerden indirildiği inancını benimsemektedir. Bu bakımdan ilahi kitaplar için "gökten inen" tabirinin kullanılması bu inancın müslüman Türk Anadolu halkının şuuraltına yerleştiğini gösteren bir delil olarak anlaşılabilir. Ayrıca dört kitap ile ilgili herhangi bir mezhebin, meşrebin veya tarikatın görüşünün esas alınmadığı gözden kaçmayan önemli bir husuttur. Yunus, müslüman bir mutasavvıf olarak İslam'ın bu kitaplarla ilgili yaklaşımını tereddütsüz bir biçimde benimsemiştir.

Yunus, Divan'da Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an- Kerim ile ilgili herhangi bir ontolojik ve teolojik tartışmaya girmemiştir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda sıradan bir Anadolu köylüsü bu kitapları nasıl tanıyor ve anlıyorsa Yunus da bunları aynı şekilde bilmiş ve anlamıştır. Ancak bu kitaplar ile ilgili farklılığını mistik boyutlarda göstermiştir. O, bu kitaplara tasavvufi manalar yüklemiştir. Sırasıyla Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim'i İnsanın Allah'a yürüyüşünde manevi bir mertebe ile irtibatlandırmıştır. En yüksek mertebe Kur'an'a izafe edildiği için en çok

da ona yer verilmiştir. Kur'an 24, İncil 3, Tevrat ve Zebur ise sadece bir yerde geçmektedir. Yunus'un düşünce dünyasını iki yakası olan bir boğaza benzetirsek, boğazın başlangıç noktasında insan, çıkış ya da hedef noktasında Allah ikisi arasında da bağlantıyı sağlayan, bir nevi köprü görevini yürüten aşk vardır. Allah özdür, asıldır, Vücut-u Mutlaktır. İnsan, Allah'tan ayrılmış bir parçadır. Bu yüzden de Yaraticının yarattığı en değerli varlıktır. İnsan aslından ayrılmıştır, özünü bulma arayışındadır. Yunus'a göre parçanın bütüne ulaşması aşk ve sevgi yoluyla mümkündür. Yunus, başta Kur'an olmak üzere dört kitabı ilahi aşka götüren mürşid olarak görmektedir. Hatta bazen Kur'an'ı aşkın ta kendisi olarak değerlendirmektedir. Fenafillah mertebesine ulaşan yolcunun "Kur'an benim" demesiyle parçanın bütün ile birleşip aralarında artık ayrı gayrının olmadığını ifade etmektedir.

Tevrat, Zebur ve İncil'in muhtevasına hiç dokunmayan Yunus, Kur'an'da bildirilen bazı mevzuları beyan etmiş hatta o mevzularla ilgili ayetleri dolaylı da olsa zikretmiştir. Kur'an'ın emir ve yasaklarının insan faydasına olduğuna belirten Yunus, bu hususta da hümanist bir tavır takınmıştır. Herşey insanın gönlünün hoş olması ve memnun olması içindir. Kur'an'ın sunduğu herşeyde ilahi bir sır ve keşfedilmesi gereken bir ilaç görmüştür. Bu yüzden Kur'an emir ve yasaklarına uyulması gerektiğini ısrarla belirtmiştir. Bütün bu mefhumlarından dolayı Yunus'un tüm benliğiyle bir Kur'an bağımlısı ve talebesi olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Banarlı, Nihad S. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: MEB Basımevi, 1983.
- Chittick, William C. *Sufism A Beginner's Guide*. Oxford: Oneworld Publishing, 2000.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lâgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 17. Baskı, 2000.
- Eyuboğlu, Sabahattin. *Yunus Emre*. İstanbul: Cem Yayınları, 1991.
- Flemming, Barbara. *Essays on Turkish Literature And History*. Boston: Brill Press, 2018.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yunus Emre (Hayatı, Sanatı, Şiirleri)*. İstanbul: Varlık Yay., 8. Baskı, 1975.
- Güngör, Harun. *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: IQ Yayıncılık, 2. Baskı, 2012.
- Halman, Talat S. *A Millennium of Turkish Literature (A Concise History)*. New York: Syracuse University Press, 2011.
- Ikeda, Daisaku. *A New Humanism*. London: I.B. Tauris Press, 2010.
- İz, Mahir. *Tasavvuf*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.
- Kırkkılıç, Ahmet. *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1976.
- Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*. Haz. Ali Özek vd. Medine: Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, 1992.
- Öztürk, Yaşar N. *Tarihi Boyunca Bektaşilik*. İstanbul: Yeni Boyut Yay., 3. Baskı, 1995.
- Öztürk, Yaşar N. *Hallac-ı Mansur ve Eseri*. İstanbul: Yeni Boyut Yay., 2. Baskı, 1996.
- Öztürk, Yaşar N. *Mevlâna ve İnsan*. İstanbul:Yeni Boyut Yay., 3. Baskı, 1997.

- Öztürk, Yaşar N. *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*. İstanbul: Yeni Boyut Yay., 8. Baskı, 1998.
- Öztürk, Yaşar N. *Kur'an'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Yeni Boyut Yay., 19. Baskı, 1999.
- Peacock, A.C.S. *Islam, Literature And Society in Mongol Anatolia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Schimmel, Annemarie. *Mystical Dimensions Of Islam*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1975.
- Soileau, Mark. "Yunus Emre", *Encyclopedia of Islam*. Ed. Juan E. Campo, New York: Fact On Files Press, 2009.
- Tanyu, Hikmet. *İslâmluktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Tatçı, Mustafa. "Yunus Emre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/600-606, Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2008.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı/1 (İnceleme)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay./1280., 1990.
- Timurtaş, Faruk K. *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eserler, 1972.
- Trimingham, J. Spencer. *The Sufi Orders in Islam*. Oxford: The Clarendon Press, 1971.